

проф. др Владимир Н. Цветковић
Универзитет у Београду
Факултет безбедности

ПОЛИТИЧКЕ ИДЕОЛОГИЈЕ КАО СВЕТОВНЕ РЕЛИГИЈЕ (ДРУШТВЕНИ КОНТЕКСТ И ИЗВОРНО УЧЕЊЕ)

Сажетак

Политичке идеологије у модерни имају статус и функцију коју је вера (религија) имала у предмодерном свету – посебно оном које се развијао у знаку монотеистичких религија. Ради бољег разумевања моћи коју су политичке идеологије задобиле током модерности, указаћемо на основне одлике три главна идеолошка модуса који су обележили протекла два века (либерализам, комунизам/социјализам, фашизам/нацизам). Приказ главних световних религија које конституишу политички простор нашег прелазног “пост-доба” (постметафизичко, постмодерно, постиндустријско, постинформатичко итд), дат је на основу структурне матрице класичних монотеистичких религија у којима се разликује “изворно учење” оснивача од његове институционалне употребе и еклектичке “народне” праксе.

Кључне речи: религија, идеологија, либерализам, комунизам, фашизам, Модерна

Херменутички и стварни (делатни) нивои у монотеизму релативно су јасно издвојени: први („изворни“) ниво јесте онај који чини аутентично учење оснивача религије – оно што су *заиста* проповедали Мојсије, Исус Христ или Мухамед; други („институционални“)

ниво оличен је у накнадно насталој *доктрини* и припадајућим *риитуалима* цркве или неког другог сличног псеудополитичког тела које се позива на „изворну реч“ свог оснивача; док је трећи („народни“) ниво религије, онај који чини збир или мешавину различитих врста обичајног *веровања* у заједници која се појављују у свакодневном животу њених чланова.

Извесно је да се изворно учење оснивача неке религије битно разликује од скупа веровања у неком народу, баш као што је извесно да се аутентично казивање разликује од своје непосредне операционализације у виду званичне (институционализоване) доктрине која је по дефиницији резултат друштвених конвенција и политичких погађања. Оно што је, примера ради, Исус Христ изворно говорио и учио своје ближње, сасвим сигурно се разликује од потоњих народних веровања, али веома често и од црквених ритуала, а посебно политичких амбиција (без обзира да ли су православне, католичке или протестантске), што никоме од њих не смета да претендује на властиту „аутентичност“ и самим тим „истинитост“.¹

Такође, сасвим је очигледно да између датих дискурзивних нивоа, односно различитих начина рефлексије и систематизације религијских садржаја, влада стална напетост, штавише – *конкуренија*. По природи ствари, доминантно место у свему томе увек заузимају институције – конфесионалне хијерархије, чији сав смисао управо и јесте у томе да одређени концепт духовности „приближи“, тј. наметне онима којима су за то „спремни“ или „предодређени“. Тако се успоставља класични *политички* однос између вођства (врх посвећене организације) и вођених (световни народ и ниже рангирани чланови верске организације).

¹ Независно од бројних научних истраживања из домена критичких студија Библије и њене генезе, посебно у вези са Новим заветом, овде је могуће упутити на једну примерну публицистичку студију – Барт Д. Ерман: *Исус што није рекао*, Београд 2007.

За разлику од индивидуалног прихватања религиозности (које је увек особено и као такво помало „јеретичко“) с једне, односно „народне религиозности“ (која представља еклектичку смешу паганских обичаја и веровања са новодошлом религиозношћу) с друге стране, *институционална религија* (хијерархијски утемељене *верске организације*), представља свесни, плански избор одређене колективне форме и садржаја (доктрине) који се сматрају исправним и примереним „изворном учењу“. Уређена организација која се образује на основу темељних духовних принципа одређене вере, свој разлог и сврху проналази у даљем прослеђивању несумњивих истина (догме), независно од свих недаћа које би томе стајале на путу (борба са спољним – световним светом). Поврх тога, где постоје институције (хијерархије), неизоставно постоји и међусобно ривалство, при чему свако себе по правилу види као део „изворне“ традиције, а друге као „лажне“ или „секташке“ организације/заједнице.

На сличан и готово идентичан начин функционишу модерне политичке идеологије. Тамо где постоје извесни «оци» или «оснивачи» датих идеологија, као што је то, на пример, случај са совјетском верзијом комунизма, више је него упадљива речена разлика између «изворног учења» и његовог «искривљавања» у потоњим институционалним (партијско-доктринарним) извођењима. Упркос свим недореченостима у теорији од које је стваран потоњи марксистички «поглед на свет», Карл Маркс вероватно није могао ни да сања да ће се у име његових идеја и теоријских аргумената масовно затирати сви облици грађанских слобода. Мислилац човека „као бића праксе“, односно „слободне стваралачке делатности“, чак и када је афирмисао контроверзну политичку доскочицу попут «диктатуре пролетаријата», није могао да зна да ће његови полемички текстови

послужити као доктринарно политичко оправдање за невиђене тортуре и поништавање сваке људскости у гулазима Совјетског савеза, политичким прогонима у суровим годинама кинеске „културне револуције“ или нпр. „голим отоцима“ комунистичке Југославије.²

Тамо пак где не постоји *jegan* идеолошки извор за идеологију и наратије о „класицима“ – као што је то случај у либерализму нпр. – таква или слична искривљавања очитују се првенствено као несклад између прокламованих идејних основа, циљева и средстава, односно као јаз између хтења и реалних практичко-политичких учинака промоције слободе. Најзад, фашизам и нацизам се нису превише оптерећивали „класицима“ с обзиром да су њихови „оснивачи“ били актуелни само као живи актери, непосредни промотери својих програмских доктрина. Када су нестали са историјске сцене иза себе нису оставили никакво релевантно „учење“ на чију изворност би се позивали потоњи следбеници/настављачи. Како год, у овом раду ћемо указати на изворна учења и друштвени контекст настанка два основна и два екстремна облика *политичких идеологија*. Помоћу тог увида можемо сагледати целовиту политичку слику Модерне: почев од њених претпоставки и потенцијала све до досадашњих (не)жељених исхода.

* * *

Политичке идеологије представљају симплификоване верзије политичких теорија, преуређених на основу групних и појединачних интереса појединих делова модерне политичке заједнице, тј. државе.³ У односу на

² Вид. по истом обрасцу као претходна наведена књига, Тери Иглтон: *Зашто је Маркс био у љаву*, Плато, Београд 2016. Књига је писана у полемичкој форми “шта Маркс (заиста) никада није тврдио”.

³ Модерна политичка заједница у лику (националне) државе, са-

политичку теорију, речено модерним језиком, политичке идеологије су нека врста новинарског жанра, такорећи “научна публицистика” – експлозивна смеша разума и воље у којој се различите врсте “доказане истине” и визије “правичности” међусобно укрштају и постају алатке у борби за политичку власт и друштвену моћ. Казано пак у класичним теминима, политичке идеологије су производ укрштања софистичких тврдњи и демагошких парола са политичким праксама и верским страстима.

Исто тако, у односу на идеологије у форми “погледа на свет”,⁴ политичке идеологије су њихова сведена варијанта, политичка операционализација, додатно поједностављење и мистификација у виду “готових решења” за кризу модерног доба. Стварна или измишљена спрега политичких идеологија са различитим, често међусобно сукобљеним социјалним интересима онемогућава стварну реализацију праведности, али зато појачава њихову ударну политичку снагу и могућност бржег освајања власти.

Извесно је да не постоји политичка идеологија која би задовољила интересе свих грађана у политичкој заједници. То не значи да се свака од њих неће представљати као “универзална” – у зависности већ од политичких и друштвених околности. За политички успех, тј. освајање власти, свака политичка идеологија може да одговара – све зависи од конкретних историјских прилика, мотивишуће снаге владајуће идеологије и њених опонената, дисциплине у организацији

свим је особени политички производ, неупоредив у односу на све предмодерне политичке системе. Више о томе вид. Мартин ван Кревелд: *Усјон и пројављање државе*, Албатрос плус и Факултет безбедности, Београд 2013.

⁴ Више о томе вид. Владимир Н. Цветковић: “Слика света – дух времена – поглед на свет”, у: *Моћ и мудрост (О политичкој димензији филозофије)*, Сл. лист СРЈ, Београд 2001.

политичких актера, способности вођа, и наравно – среће. Свака политичка партија, ако је заиста партија, а не просто дебатни клуб, прво чему по дефиницији тежи јесте освајање власти. Да би се власт освојила, идеологија је неопходна, баш као и новац, затим “кадрови” и опет – срећа или “повољне околности”.⁵

⁵ У модерно доба свакако најупечатљивији пример успеха политичких маргиналаца са “јаком идеологијом” јесте спектакуларна победа руских комуниста који су из строге илегале, са малим бројем чланова и оскудним финансијским средствима (сакупљаним на веома проблематичне начине), извојевали, после Француске револуције (1789), највећу социјалну револуцију у Модерни (Октобарска револуција, 1917. год.). Формула успеха у том случају је била: “повољне околности” (светски рат и распад домаће власти услед војних пораза на фронту и социјалне беде у позадини) + чврста организација састављена од “професионалних револуционара” + јак вођа без моралних ограничења + питка идеолошка прича о једнакости, хлебу и сталном прогресу. све то, наравно, не би било довољно без формирања сопствених оружаних снага и “борбе до краја”, независно од цене, тј. броја жртава и количине разарања. Контра-пример изненадног, политички неочекиваног догађаја, истина у битно другачијем окружењу – регуларном политичком процесу, јесте недавни крах етаблираних партија у Француској (2017. год) и зачуђујући успех тек “направљеног” политичког вође са непуних 40 год. старости. Партија која никада пре није постојала, основана у току предизборне кампање за избор председника Републике (?!), изгурала је свог кандидата у другом кругу председничких избора и затим убедљиво победила на општим парламентарним изборима. За разлику од револуционарног контекста, када је дословно “све могуће”, у регуларним политичким приликама савремене демократије, формула успеха је једноставнија и мање захтевна: центристички “ушминкана” реформска идеологија која настоји да “покрије” највећи број интереса (ма колико они били објективно различити и међусобно супротстављени) + афирмација новог лидера (више естетски но политички профилисаног) и *ad hoc* формирана партија састављена од професионалних политичара и плаћених “волонтера” + неограничена количина новца уложена у медије (по свему одлучујући моменат!). Очигледно је да у овом случају “срећа” бива у дослуху са новцем.

Основни облици

Иако постоји спор око тога које све идеологије постоје у Модерно доба (што заправо говори о спору око дефинисања појма),⁶ несумњиво је да су либерализам с једне, и комунизам/социјализам с друге стране, два основна типа: и по својим иманентним “визијама” и теоријским “оснивачима”, али и по својим социјалним клијентима и политичким промотерима. Реч је о два идеолошки намагнетисана пола који се у почетку свог развоја одбијају и разликују не толико по основним вредностима које преферирају (јер слобода и једнакост увек ступају заједно, разлика је у првенству!), колико по својим циљевима и начинима да се они реализују. Тако је “отвореност” слободе, такмичење, прилагодљивост... и др, супротстављена “затворености” једнакости, лажној солидарности и догматској правоверности (у очима либерала), док су у очима комуниста/социјалиста искрени алтруизам, стварна једнакост и могућност остваривања бољег/праведнијег света супротстављени себичности, лажној демократији и конзервативној окошталости либерализма (у очима комуниста). Компаративно гледано, обе идеологије су историјски пандани некадашњих верских омраза и сукоба, у већ неком од антагонистичких парова (хришћанство – ислам; православље – католичанство итд).

Служећи једни другима као парадигма различитости, стварајући свој идентитет у међусобној супрот-

⁶ Основне напомене о модерним идеологијама вид. у В. Н. Ц. , *Социологија (Проблеми, њојмови, њрисџуи)*, Факултет безбедности 2015. Подела идеологија остаје проблематично питање с обзиром да су критеријуми често нејасни и мешовити, али и зато што се не прави разлика између идеологија као модерних “погледа на свет” и као политичких идеологија. За шири и прецизнији увид у различите врсте идеологија, вид. Ендрју Хејвуд: *Политичке идеологије*, Завод за уџбенике, Београд, 2005.

стављености, ове “мегаидеологије” Модерне временом су налазиле тачке додира и укрштања, како на политичкој “левици” (различите варијанте социјалдемократије), тако и на политичкој “десници” (релаксирани идеолошки модуси либералног конзервативизма). Да бисмо боље разумели речене различитости и споне, посебно у оном другом “операционалном” аспект – страначком организовању и деловању – неопходно је указати на историјски и теоријски контекст у коме се настале и стасале најутичајније идеологије модерног доба.⁷

Либерализам: економија и политика слободе

(1) Носећа идеологија Модерне, несумњиво, јесте либерализам. Развијао се поступно, али неодољиво, исто онако како се развијала Модерна са својим врхунцем: индустријским, друштвеним и политичким револуцијама, експанзијом Запада и колонијализмом, растућим богатством и запањујућим сиромаштвом... Иако пре XVIII века није постојао као идеологија, „либерализам“ је већ од раније садржан у политичким теоријама које се развијају с почецима Модерне, а које су у теорији познате као теорије природног стања и грађанског права.⁸

⁷ Ради веће прегледности и могућности упоредног сагледавања, основна структура сваког подпоглавља о конкретним идеологијама имаће следећи распоред: (1) носећа идеја, начелно тумачење друштва, државе и кључни појмови; (2) друштвени контекст – историјске околности настанка и развоја; (3) основне идеје и/или „изворно учење“.

⁸ Вид. В.Н.Цветковић, *Социологија*, стр. 95-104. Наравно, сам израз назив „либерализам“ мењао је своја значења – од увредљивих („слободан од ограничења мишљења“) до афирмативних (напредан, слободоуман)– с тим да је у другој деценији XIX века коначно добио данашњи смисао, као и прву праву политичку организацију (енглески „виговци“, десни конзервативци – “либерали”). Даљи историјски корени, с обзиром на позивања на слободу, јесу ако не антички (софисти с једне и Сократ с друге стране), онда свакако средњовековни (привилегије појединих социјалних слојева и

Темељ сваког друштва, према либерализму, јесте слободан појединац који је једини властан да по сопственој вољи и нахођењу, бира вредности, морална и друга опредељења, тј. етичке, етничке, културне и друге „оријентације“, па тако и правни систем, тј. институционални облик државе. Држава је дужна да гарантује наведена човекова неотуђива „природна“, самим тим и главна или основна – „грађанска права“ или „слободе“. Држава је утолико појмљена као резултат укрштања појединачних, неспутаних или слободних воља појединаца, чија би аутономија избора морала бити гарантована равнотежом моћи у политичкој заједници (подела власти између законодавне, извршне и судске власти) с једне, односно једнакошћу свих појединаца пред законом – независно од њиховог етничког, тј. културног порекла, расе, богатства или политичке воље, с друге стране.

Праведност је овде очитована кроз слоган „свакоме према заслуги и кривици“, што подразумева да сваки грађанин у јавном или привредном животу може пролазити кроз исти правни поступак, независно од свог верског и етничког идентитета или имовинског статуса. Правда је у једнаком правном третману – процедури и ограничењима власти, као и спонтаним односима на слободном тржишту, а не у дистрибуцији богатства преко арбитране власти – независно од легитимитета на који се она позива.

(2) Основна начела либерализма настала су у модерним теоријама политике као израз друштвених превирања у Европи XVII века, да би се *политички* и *правно* промовисала у Декларацији о независности (1776) којом су се дотадашње британске колоније у Америци

монопол власти у рукама круне, те савести поданика у наручју цркве) и нововековни: у контексту политичког апослутизма, идеје државног суверенитета и верских ратова католика и протестаната.

отцепиле од своје Лондонске метрополе.⁹ Историјску институционализацију либерализам добија након Америчког рата за независност (1775-1783) проглашењем Устава САД. У том документу, који је био парадигма за потоње модерне уставе широм света,¹⁰ политички је гарантована заштита главних принципа либерализма, који су до тада, углавном, били само део политичке теорије. Тако су на велика врата историје уведене политичке и економске слободе појединаца, тј. грађанска права, слобода јавне речи и политичког удруживања, слобода трговине и право на приватно власништво. На том темељу ће се градити *класичан* либерализам слободног тржишта, представничке владе, независног судства, индивидуалних права и приватне религије.¹¹

⁹ Уводни део Декларације, има статус “*вјерују*” либерализма: “Ми сматрамо очигледним истинама да су људи створени једнаки, и да их је њихов Творац обдарио неотуђивим правима у које спадају живот, слобода и тражење среће. Да би осигурали та права, људи установљавају међу собом државе које своју праведну власт црпу из пристанка оних којима се влада. Право је народа, када нека форма владавине постане штетна по те циљеве, да измени или укине, и установи нову владу, оснивајући је на таквим принципима, и организујући њену власт у таквом облику да највероватније осигуравају безбедност и срећу”. Декларацију је писао Томас Џеферсон (1743-1826).

¹⁰ Уводни део Декларације, има статус “*вјерују*” либерализма: “Ми сматрамо очигледним истинама да су људи створени једнаки, и да их је њихов Творац обдарио неотуђивим правима у које спадају живот, слобода и тражење среће. Да би осигурали та права, људи установљавају међу собом државе које своју праведну власт црпу из пристанка оних којима се влада. Право је народа, када нека форма владавине постане штетна по те циљеве, да измени или укине, и установи нову владу, оснивајући је на таквим принципима, и организујући њену власт у таквом облику да највероватније осигуравају безбедност и срећу”. Декларацију је писао Томас Џеферсон (1743-1826).

¹¹ У теоријском погледу, „класичан либерализам“ обухвата време XVII-XIX века, од Лока и шкотских моралиста, до Волтера, Монтескија, Шилера, Канта, Бентама и Џ. С. Мила. Њих наслеђују савремени „гуруи“ попут Хајека, Попера и Нозика, закључно са Фридманом и Чикашком школом економије.

Током XIX и XX века либерализам ће претрпети бројне измене и корекције које ће се кретати у распону од „повратка коренима“, до модификација на основу критика из супротстављеног табора модерне традиције комунизма/социјализма. У зависности од историјских околности – пре свега услед економских криза и пратећих политичких потешкоћа, либерализам је током протеклих 200 година у више наврата добијао префикс *нео*. Неки пут је то означавало приближавање супротстављеним идеолошким позицијама комунизма/социјализма (који су се залагали за више правне уређености у економији и радним односима)¹², а неки пут, истини чешће – представљало захтеве за „аутентичношћу“ што је имало за последицу додатну дерегулацију тржишта (економије) и појачану активност на либерализацији других сегмената политичког живота уз нова и контроверзна ширења значења грађанских права.¹³

¹² Време после II светског рата и концепција и пракса „државе благостања“ (1950-1990).

¹³ Велики таласи “неолиберализма” биле су ‘80-е године XX века када су владе у Британије и САД на челу са Маргарет Тачер и Роналдом Реганом стриктно спроводиле политику “слободног тржишта” и идеолошког “хладног рата” са комунистичким блоком држава. Када је челник тог тог блока – СССР престао да постоји (1991), додатно се разобручила неолиберална идеологија “дерегулације” националних економија уз покушаје стварања “слободног светског тржишта” (активним учешћем наднационалних – међународних организација попут ММФ-а, Светске банке и Светске трговинске организације), све уз нарацију о “крају историје” (све земље света постаће парламентарне демократије) и практиковање “хуманитарних интервенција” (на челу са САД и транснационалном војном организацијом НАТО). Међутим, све то само је убрзало стварање мноштва нових политичких и економских проблема широм света: од разбуктавања старих оружаних сукоба, до нових грађанских ратова и ратова између држава, укључујући и нове велике светске економске кризе (посебно 2008. год. – још увек траје!) и драматичан, до сада никада виђен раскол између (ултра) богатих и (драматично) сиромашних слојева.

Најзад, захваљујући датим превирањима, либерализам се данас у свом доктринарном или теоријском виду појављује у две варијанте: као тзв. либертаријанизам и као тзв. комунитаризам.¹⁴ Први израз се развио 60-их година овог века, посебно у САД и представља доследну варијанту радикалног или “изворног” либерализма, док је други модификована варијанта настала на основу социјалистичке критике за неосетљивост на економске проблеме заједнице. Чак би се, можда, могло рећи да комунитаристичка критика фактички напушта основну либералистичку позицију. У сваком случају, кључно савремено дело на основу којег се одвијају даље дискусије унутар *теорије* либерализма јесте књига *Теорија правде* америчког филозофа Џона Ролса. Она функционише као нека врста Библије «државе благостања», уједно и као кључно идеолошко место преко кога се класификују правоверни „тврди“ либерали с једне, односно њихови „мекши“ – комунитарни ривали, с друге стране. Први инсистирају да неприкосновеност права својине треба прихватити као узор за сва друга права (па отуда и схватање да аутономија индивидуума не сме баш ничим да буде ограничена), док је по другом ревизионистичком либералном – комунитаристичком схватању, индивидуална аутономија могућа једино преко политике прихватања неког заједничког или општег добра.

Настојећи да ублаже волунтаристичка исходишта либералних теорија, либерални комунитаристи као да доспевају у други, противнички – социјалистички/комунистички табор, онај у коме се апсолутизује друштвени положај индивидуума, односно његова из-

¹⁴ Овде је неопходно разликовати либерални “комунитаризам” (као савремени облик “корекције” класичног либерализма) од социјалистичке/комунистичке теоријске и потоње идеолошке колективистичке традиције “комунитарности”

ворна подређеност заједници. Речено приближавање две супротстављене идеолошке позиције, макар само у начелу, тј. теорији, изнедрило је и практичне резултате који се понајбоље манифестују у изградњи Европске уније – јединственог историјског експеримента у Модерни, покушаја да се створи наднациоанални политички и економски центар способан да преузме улогу власти од својих чланица – националних држава. Међутим, главни политички, а у теоријском погледу свакако очекивани проблем у вези са ЕУ био је и остао проблем њеног демократског *лејџимизације*: како владати у политичкој заједници која нема делотворне централизоване институције, јасно подељене облике власти и нема директне изборе за органе власти?! Опстанак и начин функционисања ЕУ представља убедљиво највећи изазов за савремену либералистичку теорију и праксу.

(3) Гледано више историјски, а мање проблемски, либерализам изворно познаје два основна облика, односно две традиције мишљења и деловања. Једна је *британска* и стварана је кроз историјска превирања током енглеског грађанског рата и тзв. Славне револуције која ће крајем XVII века изнедрити систем владавине заснован на подели власти и правним нормама које управо ограничавају сваки засебан облик дате власти. Друга традиција је *континентална* и она, за разлику од британске, мање полаже на еволутивне промене, а више на планску реконструкцију читавог друштва у складу са принципима разума. И док британски либерализам идејну снагу црпи из радова аутора попут Џона Лока, Дејвида Хјума или Адама Смита, који су имали врло практична (животна) искуства као филозофи, економисти и политичари, дотле континентални либерализам бива утемељен на рационализму Декарта, Волтера, Русоа и осталих филозофа рационалиста и који више настоје да

се отргну од традиције средњовековних институција и ондашњих предрасуда, а мање да учествују у непосредним привредно-политичким токовима свог времена.

Управо из тих разлога, интелектуални темељи британског и каснијег америчког либерализма из његове ране фазе, мање су подложни радикалним заокретима и новим друштвеним захтевима него што је то био случај са тзв. континенталним либерализмом и његовим иманентним просветитељством. *Британско-амерички либерализам* значио је пре свега правно (законско или уставно) *ограничење извршне власти* и он никада није напуштао своју превасходну практичну димензију. Ондашњи острвски либерали, као и њихови следбеници с друге стране Атлантика, увек су давали приоритет практичној реализацији класичних слободарских тежњи попут верске толеранције, слободе јавне речи и окупљања, слободне трговине, владавине права и сл, насупротив ексклузивног права привилеговане личности (монарха) или друштвене групе (аристократије), како је то био случај у Европи. *Континентални либерализам* пак, захваљујући другачијим историјско-политичким околностима но што су биле оне у Британској империји и њеним самоослобођеним колонијама – Сједињеним Америчким Државама, захваљујући јаким традицијама феудални односа, апсолутистичке монархије и верске нетрпељивости, није се могао толико конкретно политички и економски утемељити, колико је могао развијати оно што му је једино преостало – *слободу мишљења*. Отуда у континенталном либерализму, поврх општих места просветитељства, постоји толико израженог антиклерикалног и чак антирелигијског усмерења. Како год, тај је либерализам значио свестан раскид са наслеђеним вредностима чисто хришћанске провенијенције и представљао је борбу за рационално устројство

света, борбу која је услед своје горљивости често знала да прелази у свој негатив – ирационалну страст.

Исто тако, британска либерална традиција више је усредсређена на слободу *појединца* у смислу правне заштите од сваке самовоље власти, док је континентална традиција више везана уз самоодређење *друштвених група* у борби за поделу власти и моћи. Зато је континентални вид либерализма толико везан за проблематику политичког (демократског) уређења, док је британско-амерички приоњен уз поље економије и ограничавање политичке моћи која из ње извире. У оба случаја држави се додељује улога „ноћног чувара“ који треба само да штити различите слободе грађана и евентуално – да буде гарант међусобних уговора учесника у економском надметању (слободно тржиште) и политике (парламентарни избори).

У сваком случају, и једна и друга варијанта либерализма снажно наглашавају вредност личних права и слобода које се могу реализовати само у условима уставног ограничења, тј. поделе власти (представничког – парламентарног система), односно у контексту „владавине права“ која свој легитимитет – политичку оправданост и моралну прихватљивост, налази у гарантовању слобода грађана. Либерализам подразумева ограничење привредних моћи државе која, истина, може да одређује нека општа правила исправног поступања, али зато не може, тј. не би смела, да узима активно учешће у економском животу друштва. Америчка традиција посебно инсистира на ограничењу државног апарата државе и на либералном схватању који подразумева „слободу под законом“, тј. извесна уставна ограничења слободе за сваког да би се осигурала слобода свих. За тако нешто неопходна је држава која у строго законским оквирима осигурава потребан мини-

мум принуде помоћу кога се ограничавају појединци и групе који би да одређују другима шта и како да раде.

Управо зато је право/правосуђе „чувар“ и „услов слободе“. Оно обезбеђује успостављање општих правила индивидуалног понашања применљива увек и на све. Такво право/правосуђе подразумева само минималне забране – никако не и посебне наредбе. Другим речима, то што држава спречава једне да арбитрирају на рачун других, не значи да она може да преузме улогу судије у односима у друштву. Власт не може користити личност и својину грађана као средство за постизање својих сепаратних циљева – без обзира на мотиве и разлоге који би се том приликом могли навести. Утолико је онда и сваки појединац (грађанин/држављанин) одоворан сам за себе и *не може* тражити од државе да решава његове личне потребе и/или интересе.

Комунизам/социјализам: економија и политика једнакости

(1) Основни или изворни простор деловања у коме се конституишу значења термина социјализам и комунизам исти је који важи и за либерализам: *економија*, а преко ње и *политика*. Из тих друштвених оквира, које је у Модерни понекад тешко, мада не и немогуће, већ на први поглед разликовати (јер, не заборавимо – Модерна управо претпоставља њихову начелну подвојеност), значења појма комунизам/социјализам знала су се ширити у разичитим правцима све до науке, уметности или филозофије. Тако је комунизам/социјализам до данас опстао као модеран „поглед на свет“ (некад кратковид, некад далековид), који је данас политички представљен у битно другачијем издању него ли онај из XX века.

Као што се корени либерализма прилично натегнуто проналазе још у античком рационализму, комуни-

стичке/социјалистичке тежње везују се уз идеју праведне дистрибуције материјалних добара, али и политичке моћи унутар неког друштва, а по могућству – читавог човечанства. Надахнућа и први извори дате визије која обједињује истину, доброту и лепоту, наводно, налазе се још код Платона чије је виђење „идеалне државе“ са све заједничком децом и женама, укључујући ту и свекоlike материјалне ресурсе, ништа друго до извесни „примитивни“ облик „комунистичке идеје“.¹⁵ Такође, веома је популарно проналазити корене модерног социјализма/комунизма у ранохришћанским заједницама „праведних и једнаких“, баш као и у многим другим „превратничким“ идејама или покретима.

У комунистичкој идеолошкој парадигми за основу друштва и односа у њему узима се колективни идентитет чланова заједнице и тежња ка њиховој међусобној равноправности. Улога државе у том случају јесте да успоставља и нагледа једнакост којој се тежи – и то у свим димензијама друштвеног живота (од економије и политике, до културе и уметности; вера/религија остаје ствар приватности, као и у либерализму, с тим да се она овде системски потискује). Држава преузима на себе и традиционалну улогу *васѿиѿача* који припрема појединце за њихове улоге у заједничкој изградњи правичности унутар заједнице, као и личној срећи у животу појединца. Праведност је стање (или стварање) једнакости у друштву, а његов главни услов јесте *укидање* приватне својине, тог прастарог извора свих зала у заједници. Уместо приватне својине ваља успоставити државно власништво над средствима за производњу, као и над већином других облика економске и културне производње, све то изван парламентарног политичког система јер он само производи, а не отклања „стварну неједнакост у заједници“.

15 Главни промотер таквог гледишта био је Карл Попер и његово чувено двотомно дело „Отворено друштво и његови непријатељи“.

(2) Према су се модерне социјалистичке или комунистичке идеје развијале готово истовремено кад и либералне опције, они реалну институционалну политичку потпору добијају тек средином XIX века и то у виду радничких партија, синдиката и других друштвених покрета који имају амбицију да преуреде постојећи свет у складу са интересима потлачених. Појам социјализам се употребљавао за именовање одређених *друштвених односа*, као *друштвени поредак*, али на првом месту – као *политички покрет*. Најчешће се употребљавао у значењу *друштвеног покрета* чији основни *мото* гласи: „Од свакога према његовим способностима, свакоме према раду“. С друге стране, брат близанац социјализма – појам комунизам, који терминолошки има даље корене од социјализма (од латинске речи *communis*: општи, заједнички) имао је радикалнију девизу: „Свако према способностима, свакоме према потребама“ (К. Маркс).

Због тога је комунизам обично подразумевао укидање или „превладавање“ приватне својине, из чега је даље следило залагање за укидање тржишта, што је све заједно стварало и претпоставке за одређени колективистички дух преко кога појединци, наводно, налазе своје посебно место у „заједничкој ствари“. Социјализам пак, посебно у својој посредујућој варијанти социјалдемократије, не инсистира на укидању приватне својине, већ настоји да преко државне својине ублажи последице капиталистичког система чији је он основ. Очигледно, дакле, све те одреднице и залагања стоје у највећој супротности спрам класичних либералистичких становишта у којима се глорификује тржиште, приватна својина сматра светињом, а ничим спутани индивидуализам – идеалом.

За разлику од идеологије либерализма која је своју историјску промоцију остварила најпре на политичком

пољу (док је у националној економији већ увелико била ствар реалности), комунизам се у почетку концентрисао на новоустројено аутономно поље економије. Наиме, индустријска револуција и њени главни протагонисти – велики и мали предузетници, финансијери и банкари, инжењери и друга „техничка интелигенција“... створили су поредак који се брзо етаблирао у политичкој димензији, остављајући при том потпуно по страни регулацију света економије (или „света рада“ како се то до недавно говорило). Радно законодавство, здравствено и пензионо осигурање, опште образовање... ништа од тога није постојало, нити се могло само од себе створити. Међутим, потребе самог капитала за бржим обртом и увећањем с једне, те борба радника за властита економска и политичка права с друге стране, учинили су да државе убрзано мењају наслеђене (монархистичке) правне институције и да се прилагођавају новом свету политичких и економских слобода.

У почетку спонтано и без јасних политичких оријентира, пролетерски покрет је јачао тамо где је био најмасовнији – у земљама Западне Европе, пре свих Енглеска и Француска. Већ у првој половини XIX века формирана су многобројна национална радничка удружења која су врло брзо добила и своју наднационалну форму: Међународно удружење радника, тзв. I Интернационала (1864-1876). Заједно са бројним другим револуционарним организацијама тог времена, Интернационала је била посвећена радничкој солидарности и припремама за ново „комунистичко доба“.¹⁶ Услед по-

¹⁶ Главни идеолог и вођа I Интернационале, луцидни филозоф и генијални економиста Карл Маркс, творац је *Комунистичкој манифестија*, најутицајнијег политичког памфлета модерног доба. У њему, између осталог стоји следеће: “Буржоазија се налази у стању вечне борбе; из прва противу аристократије; доцније противу оних представника својега сталежа, чији се интереси сударају са напретком

литичког прогона у Европи, Интернационала је своје седиште 1872. год. преселила у САД, да би се убрзо расформирала (1876).

Успешнији покушај транснационалног повезивања радничких синдиката и социјалистичких партија била је тзв. II Интернационала („Конгрес социјалистичких радничких партија, Париз 1889.“), која је временом изменила своју револуционарну идеологију (рушење капитализма) у мекшу варијанту залагања за друштвене реформе и функционисању пролетаријата унутар капиталистичке привреде и политике. Захваљујући таквом приступу није дошло до светске пролетерске револуције, али јесте до проширења политичких права радни-

буржоазије; увек противу буржоазије свију страних земаља... Осим тога, напредовање индустрије гони, као што смо видели, читаве масе господујућег сталежа у ред пролетаријата, или им бар грози њихов полагај у свету. И они доносе пролетаријату масу елемената за образовање... Осим свију сталежа, који данас стоје противу буржоазије, само је пролетаријат у истини сталеж револуционарски. Остали сталежи пропаћу заједно са великом индустријом, пролетаријат је њен рођени продукт... Пролетери могу овладати производним снагама друштвеним само кад би уништили своје сопствене, а с тим уједно и све пређашње услове за тековине. Пролетери немају шта да осигуравају, њима ваља да пониште све досадашње привате гаранције”. *Манифест комунистичке* партије, Брзотисак Јовановића и Павловића, Панчево 1871, стр. 18-21. Позивајући “пролетере и комунисте” да се револуцијом изборе за демократију, *Манифест* прогнозира да “... буде ли сва производња концентрисана у руке асоцираних индивидуа, онда ће јавна власт изгубити свој политички карактер. Политичка сила управо није ништа друго но организирана сила једног сталежа за гњечење другог. Ако се пролетаријат у борби противу буржоазије по нужди као сталеж прикупља, револуцијом се власти дочепа, и као владајући сталеж насилно старе одношаје за производњу укине, то ће укидањем тих одношаја за производњу укинути и услове за егзистенцију сталешких разлика, сталежа уопште, а тим и своје сопствено господство као сталежа. На место старог буржоаског друштва са његовим сталежима и сталешким противностима наступиће асоцијација, у којој је слободно развиће сваког појединца услов за слободно развиће свију”, стр. 37.

ка (опште право гласа, радничко законодавство), као и бројних економских и социјалних уступака од стране „буржоазије“ (краће радно време, више наднице, социјално осигурање и сл). Насупрот реформистичком (социјалдемократском) крилу, стајале су радикалније струје које су окупљале око руске фракције социјалдемократата на челу са В. И. Лењином. Унутрашње идеолошке и политичке поделе доживеле су кулминацију са почетком Великог рата што је условило и коначни распад Интернационале 1916. год.

Кључни историјски моменат за комунистичку идеологију била је комунистичка, тзв. Октобарска револуција у царској Русији (1917). Захваљујући низу околности које су могуће само у глобалним политичким превирањима, тј. светским и грађанским ратовима унутар великих сила, мала група социјалдемократата изборила се бајонетима за власт коју нису испуштали више од седам следећих деценија. За то време успостављен је политички и економски поредак који, упркос бројним позивањима на Маркса и друге изворне „револуционарне мислиоце“, никада раније нису били замишљени или правдани, па чак ни очекивани. Новоуспостављени једнопартијски систем и планска економија (насупрот „буржоаском“ политичком плурализму и тржишној економији) послужили су као политички модел организације „производње живота“ који ће обележити XX век. Истовремено, новоуспостављена комунистичка држава у Русији (СССР) биће стожер и нове – III Интернационале (тзв. Коминтерна, 1919-1943) која ће у времену између два светска рата бити нека врста „Главног штаба светске револуције“, а заправо – добра алатка спољне политике СССР-а.¹⁷ Распад Совјетског

¹⁷ Насупрот комунистима, стари социјалдемократи (реформатори) су 1920. год. формирали своју Социјалистичку радничку интернационалу („Међународно удружење социјалистичких странака“),

савеза (1991) био је означен и као „смрт комунизма“ у већини земаља Запада. Међутим, опстанак и даљи развој комунистичке Кине, која данас представља другу економију света, можда наговештава неку врсту комунистичке ренесансе у XXI веку.

(3) Када говоримо о комунизму као појму који се историјски формира и употребљава пре социјализма, онда треба рећи да је његова модерна промоција отпочела са ренесансним утопијама или још раније – са хришћанским доктринама опште једнакости пред Богом. У том свом (пренаглашеном) религијском виду или зачетку, комунизам претпоставља етички став према свету по коме сваки човек има посебну одговорност спрам Бога и према коришћењу своје слободне воље и разума. Љубав према ближњем значи одбацивање свега што то осећање или животни став спутава, а посебно презир спрам људске охолости и склоности ка моћи и богаћењу.

Непосреднији корени комунизма налазе се утопијским списима мислалаца из времена Ренесансе, као што су Томас Мор чија ће „Утопија“ суштински обележити све оно што комунизам и његово законито чедо социјализам до данас представљају. Описујући своје „праведно устројено“ острво, Томас Мор ће закључити како је постојање приватне својине основни узрочник неправедности у друштву, те да га стога ваља на сваки начин избацити – укинути, тј. онемогућити да буде посредник између људи и њихових потреба. Утолико Мор афирмише свеопшту радну обавезу у својој идеалној држави, при чему, симптоматично је, једини изузетак представљају научници и мали број функционера у време изборних функција. С друге стране, политички систем у Утопији уређен је на принципима онога

која ће се после Другог светског рата трансформисати у Социјалистичку интернационалу (постоји и данас).

што се данас зове „народна суверености“, а чак се и њен доживотни владар мора томе повиновати. Од тада надолазећег либерализма Мор прихвата поштовање индивидуалне личности, премда не и њену правну форму „грађанина“. Исто тако, његова Утопија дугује либерализму и тежњу да се државни апарат сведе на минимум при чему се борба против самовоље власти и владара – подразумева.

Све касније визије праведног друштва утемељене на комунистичко-социјалистичким идејама једнакости, практички су само даље разарађиване основне поставке до којих је дошао Мор, баш као и његов потоњи следбеник Томазо Кампанела. Овај је свој замишљени „Град Сунца“, тј. идеалну државу, устројио на начин веома близак савременим тоталитарним деспотијама совјетског, тј. комунистичког типа: на челу државе је свештеник који са својим сарадницима именује остали државни апарат. У тој држави све је заједничко: жене, деца и материјална добра, све осим власти.

Каснији осамнаестовековни утописти развијали су сличне комунистичке визије. Тако је један од вођа покрета једнаких у Француској револуцији – Франсоа Ноел Бабеф проповедао о држави са „националном заједницом добара“, док је Сен Симон пледирао за ослобађање друштва од непроизводних слојева – трутова и беспосличара (што су за њега били војска, бирократија и племићи), а за успостављање новог друштвеног вођства у виду производних слојева које чине радници и капиталисти. Између њих не треба да постоји борба већ сарадња и хармонија. Она пак значи „ново хришћанство“ уређено на „научним основама“ и уз помоћ уметника.¹⁸

¹⁸ У истом видокругу налазе се и покушаји Шарла Фуријеа да успостави друштво фаланги, тј. добровољних производних удружења до 1600 људи који би живели у заједничким зградама, на пољопривредном добру и без посебних породица. Тај наум је касније за кратко чак и успео да оствари енглески индустријалац али и соција-

Сви социјал-утописти, баш као и каснији комунистички револуционари, веровали су у долазак царства разума на земљу, и веровали су у победу правде и морала насупрот нарастајуће беде и моралног посрнућа „раног“ и капитализма уопште. Тако је и сам творац тзв. научног социјализма – Карл Маркс био убеђени просветитељ који је веровао у специфичну врсту „краја историје“, тј. комунизам у свом непатвореном виду: свет слободе или неограничених могућности људске практичке делатности.

Понешен хегелијанским увидима у развој историје као самоспознавања апсолутног духа, Маркс је историју разумео као непрестану борбу класа, тј. као сукоб око контроле или власништва над средствима за производњу. Та борба ће се окончати не у неком негативном или рушилачком, већ у „позитивном укидању приватног власништва“ које по хегелијанцу Марксу значи „повратак човека из религије, породице, државе у своје Ијудско, тј. друштвено постојање“. Утолико комунизам значи „царство слободе“ или коначно „остварење филозофије“. Комунизам за њега утолико није само укидање друштвене поделе рада, односно приватног власништва, већ значи и укидање искључиво економских критеријума за добар живот и за међусобно разликовање људи и њихових заједница.

Несрећа је то што све ове, као и низ других лепих речи, замисли и суптилних формулација, нису имале и адекватно политичко покриће. О самој „научности“ тих визија, како их је видео Марксов главни сарадник – Фридрих Енгелс (1820-1895), овде није могуће превише трошити речи. У политичком смислу, тзв. научни социјализам је био де-

листа – Роберт Овен. Такође, он је организовао лаички покрет за успостављање друштва без религије и индивидуалног власништва, као и без буржоаског (и сваког другог) брака. Након слома тог утопистичког покушаја, Овен се подухватио реалнијих подухвата тако да је био и један од оснивача синдикалног покрета у Енглеској.

фектан јер није довољно, ако је и уопште уважавао основна политичка достигнућа модерног доба оличена у различитим слободама појединца. То што је либерализам дате слободе идеолошки апсолутизовао направивши од њих метафизичке основе историје, није могао бити изговор комунистима да исте слободе једноставно поништавају у име наводно вреднијих ствари као што су једнакост или солидарност. Остављајући по страни домен политичких индивидуалних слобода као секундаран у односу на темељне економске неједнакости, комунистичке идеологије су политику поимале чисто инструментално – готово да би се могло рећи језуитски у оном чувеном смислу по коме „циљ оправдава средства“.

Тако ће чак и сам Маркс сковати причу о две, односно три фазе комунизма: почев од оне прве, иницијалне, која значи „револуционарну диктатуру пролетаријата“, па преко „ниже фазе“ која представља одржавање баштине прошлог капитализма (подела рада, економска зависност итд.), па све до коначне „више фазе“ која би значила укидање сваке поделе рада и сваке разлике између интелектуалног и физичког рада. Као што знамо, историја комунизма никада није отишла даље од „диктатуре пролетаријата“ која је била и остала синоним за комунистичко устројство једнопартијског система са доминантним државним власништвом, планском привредом и диригованим јавним мњењем.¹⁹ Невоља је

¹⁹ Тај се поредак у доктринарној литератури често изједначавао са Марксовом “нижом фазом комунизма” у којој постоји подела рада и признају се индивидуалне разлике између радника, али се и не признају класне разлике с обзиром да се, наводно, свесно, тј. плански стварају економски и политички услови за друштво опште једнакости и слободе. Том злочином, али и искуствено потврђеном изједначавању диктатуре са комунизмом, ништа не помаже када се у одбрану Маркса или социјалистичких уверења наводе ставови о хуманизму, изворној критичности датих идеја или о увек отвореним могућностима злоупотребе истих.

у томе су начелно прихватљиви, а оперативно недохватљиви основни циљеви комунизма остављали исувише слободног простора за креирање тоталитарних политичких система. Они су се у име (магловите; не-правне) слободе и (привидне) једнакости, користили управо супротним средствима – деспотским директивама из партијског врха које се реализују свим, а посебно насилним средствима. На таквом основу, историја је то потврдила, упркос узвишеним идеалима и добрим намерама, може изнићи само *josh jedan* свет присиле, неслободе и неједнакости.

Екстремни облици

У савременој теоријској, а посебно идеолошкој (пропагандистичкој) мисли, постоје велике контроверзе око одређења природе или карактера фашизма и нацизма. За либерале, они су природни наставак колективистичке деспотије социјализма/комунизма, а за социјалисте/комунисте фашизам/нацизам су коначна или скривена истина неискрених позивања на слободу унутар либерализма. Историјска факта, могло би се можда рећи, дала су повод и аргументе и за једне и друге тврдње.²⁰ Разлог томе садржи се у чињеници да фаши-

²⁰ У непрегледној литератури која има научне и филозофске амбиције, а истовремено врви од идеолошких конотација или закључака наводимо само два супротстављена, сада већ класична рада из тог домена, оба писана у исто време и са различитх “идејних позиција”: Фридрих Р. Хајек: *Пути у ројсџиво*, Сл. гласник, Београд 2012. и Ђерђ Лукач: *Разарање ума*, Култура, Београд 1966. Најзад, да не предвидимо и то, *конзервативизам*, посебно онај „реакционарни“, такође може да слови за претечу фашизма/нацизма. Наиме, рани конзервативизам дате врсте одлучно се противио свим модерним политичким и другим „новотаријама“ међу којима се као најопакције наводе секуларизам, индивидуализам, губљење старих ауторитета и хијерархија и привилегија. С тим у вези, не ретко – рани конзервативизам осуђује и пошаст капитализма који својом захукталом индустријом деструише све предности мирног и спокојног живота некадашњег „Старог

зам, а још мање нацизам, нису имали неке своје засебне теоријске основе, већ су представљали готово немогућ збир различитости које су се на силу склапале у доктрине са само једним циљем: активизам у служби неограничене власти модерног вође. Тако су се укрштали изводи из романтичарске реторике о “народном осећању” и “истинској природи” са расистички прерађеним дарвинизмом, све уз истргнуте цитате из Ничеове “филозофије живота” и петпарачке антисемитске литературе. Тако се овде налазило места и за социјалистичке доктрине о супердржави, либералистичко позивање на вољу народа, као и конзервативистичко позивање на политичке ауторитете као заштитнике заједнице – увек, наравно, у пермутованим верзијама и са обрнутим значењима.

Ништа чудно ако се зна да су уместо теорије (“празне приче”), ове идеологије преферирале “чисту акцију” и “јаку вољу” да “пробуде нацију”, “ослободе је од штетних елемената” и онда тако “очишћену и здраву” поведу у славну будућност доминирања светом. Зато у овом случају опис и разумевање историјских околности настанка идеологија много више говори о њиховом карактеру него практично непостојеће “изворне учење” (иако само ове идеологије имају своје несумњиве творце и вође који су трајали таман толико да дочекају катастрофални крај својих разарајућих мисли и амбиција.

Фашизам: мит и слава

(1) На нивоу историје идеја, готово да и није могуће утврдити стварну историјску „суштину“ онога што се од 30-их година прошлог века назива фашизам. У њему

режима“. Утолико се конзервативизам показује као радикална реакција спрам изазова Новог века, или као својеврсна „револуција против револуције“, самим тим – и као нека врста предфашистичке идеологије и као њена немушта критика.

нема никакве кохерентне унутрашње логике или „архитектуре“ појмова који објашњавају разлоге и циљеве тог политичког покрета. С друге стране, далеко лакше је идентификовати његове појавне облике. На увек импровизованом доктринарном плану, главна тежња фашизма огледа се у напорима да укине (избрише, ликвидира, уништи) своје главне идеолошке противнике – либерализам и комунизам. Ипак, уобичајени антипарламентаризам и антисемитизам нису довољни критеријуми за идентификовање појма, још мање за појмовно тумачење искуствене реалности фашизма (немачка верзија: нацизам, скр. од национал-социјализам).²¹

Премда му је то главни непријатељ, сваки фашизам представља карактеристичну спрегу (псеудо) социјалистичких мотива са националистичком митологијом. Реч је о покушају се у једној ограниченој националној и/или „расној“ средини устроји „истински“ државни поредак – онај који одговара наводно „стварном односу ствари“ у свеколиком људском и природном свету. Утолико фашизам бива располажућен истовременим партикуларистичким и универзалистичким тежњама: с једне стране хоће се унутрашње национално јединство и задовољење посебног националног/расног интереса на уштрб свих других нација/држава или раса, док с друге стране постоје извесне универзалистичке амбиције исказане као фашистичка солидарност у борби за „нови светски поредак“. Сврха тог поретка дефинисана је на већ различите начине, увек у зависности од национал-

21 Либерализам је у фашизму углавном сагледаван као узрочник свих зала модерног друштва и он је као такав у целости негиран, док се од комунизма преузима опседнутост револуцијом и радикалним превреднавањем или преобликовањем света. Ипак, уместо социјалистичке класне солидарности овде се наглашава национално јединство и његова расна предиспозиција за вођство у свету или за барем радикалну самодовољност.

ног порекла партијских идеолога: тријумф немачке расе у борби за животни простор и стварање „Трећег Рајха“ у „Новом светском поретку“ (Хитлер), враћање националног достојанства Италији кроз „обнову Римског Царства“ (Мусолини), коначни пораз/уништење околних нација и окупација суседних држава (фашистички лидери Источне и Средње Европе) или већ нешто слично што има размере „спасавања света“ или пак скромније димензије, али не и мање уништавајуће, попут реализације „историјског права“, исправљања „историјских неправди“ и сл. Случај милитаризованог Јапана и његове идолатрије цара у служби војне тираније и „паназијатизма“, такође спада у овај идеолошки видокруг.

(2) Насупрот либерализму и комунизму чији су корени дубоко постављени у европску предмодерну историју, фашизам је у правом смислу те речи, у свом развијеном облику – „чедо савремености“. Фашизам у Европи, том родном месту свих модерних идеологија, настаје крајем Првог светског рата као израз великог разочарања у просветитељска обећања разума, која је прокламовао либерализам (а што је претпостављало парламентарно устројство државе, људска права, слободно тржиште итд), односно разочарање у обећања интернационалистичке солидарности пролетера свих земаља и општег бољитка који, наводно, следи након комунистичке револуције („од сваког према раду, свакоме према потребама“). Сва та и слична надања и идеолошке паролe поништио је страшни Велики рат чије окончање није донело толико тражени социјални мир и благостање, нити продуховљење европских народа (други су били мање-више у статусу колонија).

Комунистичка револуција у Русији, као и слични покушаји на истоку Европе, од којих је онај у распадајућем Другом Рајху (Минхен, 1919) био посебно не-

успешан, испровоцирали су старе конзервативне снаге у пораженој Немачкој које никада нису искрено прихватиле губитак некадашњих социјалних привилегија. У пораже-
ној Немачкој, конзервативци (оличени у војној хијерар-
хији, крупном капиталу и велепоседницима) су се са више
одлучности дистанцирали од „јаловог либерализма“, баш
као што су се са више снаге и одлучности супротставља-
ле „комунистичкој пошаст“ која је претила да разори и
последње основе старог, предбуржоаског система вред-
ности. У наизглед победничкој Италији (која је претрпе-
ла несразмерне жртве у Великом рату) ситуација је била
слична, ако не још компликованија с обзиром на још увек
неучвршћену јединствену државу и опште сиромаштво.
Као алтернатива „либералним мекушцима“ с једне, те „ко-
мунистичким примитивцима“ с друге стране, појавио се
тоталитарни покрет са Вођом који је имао решење за све.
Фашизам се тако рађао као производ националног очаја и
безнађа с једне, те као самонабеђено оружје националног
самоодржања с друге стране. Међутим, првобитна веза са
реакционарним конзервативизмом није дуго трајала јер је
фашизам одвећ био заражен револуционарним вирусом
комунизма, а да би прихватио пуку обнову друштвених
традиција и привилегија. Остаци некадашње аристокра-
тије и садашњих велепоседника били су искоришћени у
заједничкој борби са „брбљивим либералима“, док су нови
индустријалци били идеалан савезник за обрачун са кому-
нистима. И мада је та општа слика развоја фашизма била
различита од једне до друге нације-државе, речени савези
биће стално место свих каснијих и садашњих социополи-
тичких анализа.

Са своје стране *социјалисти/комунисти* ће од самог
почетка указивати на класно порекло водећих фашиста
(готово сви од реда потичу из редова тзв. средње кла-
се), при чему се онда долази до разумевања фашизма
као једног од могућих, ако не и нужних облика капи-

тализма. Зато је фашизам, према комунистичком или социјалистичком разумевању, само још један али веома речити и драстични израз протуречја грађанског света насупрот којих, наводно стоји мање-више идилични социјалистички предак. Протумачен у ортодоксном социјалистичком кључу, фашизам јесте „производ“ или просто „агент“ крупног капитала који „спасава“ газду од кризе и револуционарног преврата у корист пролетера. Другим речима, фашизам је израз политике владајућих класа капитализма које се у циљу ширења своје моћи и профита једноставно одричу либералних институција (парламентаризам, слобода мишљења и деловања, владавина права итд.) и приклања се грубљим – насилним методама „једне партије и једног вође“.

Либерали пак у фашизму виде савремени облик тоталитаризма у коме једна организована и идеолошки острашћена политичка група укида грађанске и све друге слободе у држави. Карактер фашистичке државе јесте вештачки успостављено и изнуђено државно јединство које се образује путем организованог терора. Зато су за либерале фашизам и комунизам фактички идентични јер се оба система мишљења и деловања служе истим средствима – само са различитим циљевима. Ипак, прихватаће либерали, фашизам је чак и гори јер он уводи у игру примитивне претполитичке односе, чак и сатанистичке „врлине“ као што су љубав према насиљу и вера у смрт. Касније су чак и класичне политичке *конзервативне* снаге (као што су црква и аристократија нпр.) критиковали фашизам баш због његових безбожничких амбиција и рушења конвенција које су стварале „нови светски поредак“ насупрот свету традиције и урођених хијерархија. Тај иманентни нихилизам фашизма, о коме су са усхићењем или огорченошћу говорили његови заговорници или критичари, идеални је показатељ његове изворне декадентности која је, може се рећи, тек нак-

надно, и са великом историјском задршком, забринула традиционалне протагонисте „реда и рада“ у друштву. Гледано из угла његових протагониста, фашизам је значао „тотално право државе над грађанима уз искључење његових верских и моралних обавеза према Богу“.²²

*

Фашизам/нацизам представљају праву политичку перверзију – изокретање легитимних политичких тежњи да се успостави „правичан поредак“. Њихови одговори на иманентну кризу легитимности у модерно доба представљали су провалу ирационалности која се није задовољавала неком успутном или „обичном“, рецимо естетском критиком модерног отуђења, већ је захтевала властито политичко остварење одакле су еманирали само страх, незнађе и најстрашнија тиранија икада виђена. Свега неколико деценија њихове владавине (1920-1945) показале су да реални свет може бити горе место и од представа пакла или подземног света у предмодерним заједницама. Континирано правно, економско, културално и најзад – физичко насиље у свакодневном животу, политичка дискриминација по сваком основу, извесност насилне смрти... учинили су да режими фашизма/нацизма постану добар пример шта све Модерна може да буде уколико се ствари препусте „природним“ политичким инстинктима.

С друге стране, фашизам/нацизам нису дошли ни откуд. Они су, као што смо видели били одговор на де-

²² Дабоме, тако је то било у немачкој варијанти, што иначе није морало да важи и у другим националним срединама. Тако су поједине фашистичке државе посебно инсистирале на контроли својих грађана у њиховом обраћању Богу, тј. Цркви која је државно одобрена. Усташки примери насилног прекрштавања, логорске бестијалности и свеколиког државног терора у НДХ (1941-45) спадају међу најстравичније примере те врсте.

вастирајућу кризу послератног периода у Европи.²³ Фашисти су чак у прво време свог трајања били примљени као спасоносни одговор на општу кризу Модерне, а посебно онеспокајавајућу, ако не и ужасавајућу економску ситуацију у свету која је кулминирала настанком прве велике светске економске кризе с крајем 20-их година прошлог века.²⁴ Фашистички одговор је био национализација највећег дела економије и стварање свемогућег државног апарата који је руководио свиме: од привреде до школе и уметности. Велики јавни радови и минимална социјална сигурност коју је обећавао Мусолини, све уз горљиви антикомунизам, учинили су да његов покрет добија симпатије широм Европе, чак и у традиционалним круговима политичких либерала у Британији, као и у редовима крупног капитала свуда у Европи.²⁵

²³ Односи се на Први светски, тј. „Велики рат“, како су га називали његови савременици. Потоња историја показује да његова величина бледи пред размерама оног рата који је следио пар деценија касније.

²⁴ Реч је о кризи која је званично почела крахом Њујоршке берзе 1929. год. и која је практично трајала све до почетка II светског рата. Ова криза упоредива је са најновијом светском економском кризом из 2008. год. чије последице трају и данас (2017. год.) и не могу се још сагледати – посебно не какав ће бити “излазак”

²⁵ Главни мотив пристајања на фашизам био је и остао – антикомунизам, односно страх од социјалне револуције. Тако је, примера ради, тада један од вођа британских конзервативаца, а касније ратни вођа у борби са нацистичком Немачком, Винстон Черчил у свом обраћању Мусолинију из 1924. год. изговорио следеће: “Да сам Италијан, вероватно бих свесрдно стајао уз Вас у Вашој славодобитној борби против зверских апетита и жестина лењинизма... (Италија) је дала нужан противотров руском отрову. Одсада ни једна велика нација неће оскудевати крајњим средством заштите против канцерозног бољшевизма”. Сличне политичке оде Мусолинију изговаране су у Енглеској и наредних година – упркос очигледној тиранији у Италији, Мусолинијевој блискости са Хитлером, италијанском нападу на Етиопију (1934) или анектирању Албаније (1939). Велика Британија је веровала да ће привући Италију на своју страну или да ће ова бар остати неутрална у рату са нацистич-

Томас Ман је својевремено, у годинама пред Други светски рат, писао како је фашизам „савремена болест“ од које „ни једна земља није ослобођена“. И заиста, било га је дословно свуда по Европи: од Италије, Аустрије и Немачке, преко Мађарске и Румуније, све до Шпаније, Португала, Француске, Велике Британије – чак Швајцарске и Норвешке. Такође и у САД. Свуда је био самосвојан с тим да његова реална моћ није била свуда иста. Тамо где је био самосталан у развоју, на челу са Италијом и Немачком²⁶ – тамо је био и најделотворнији и успевао је да освоји власт – прву и основну претпоставку за реализацију свог „погледа на свет“. Тамо пак где је наступао захваљујући „братској помоћи“ других фашиста, тј. првенствено захваљујући Немачком освајању Европе – фашизам је трајао углавном онолико колико и окупација. То наравно не значи да се он касније није обнављао – разуме се, у већ новом руху и са релативно промењеним идејним основама (углавном первертирани облици екстремног национализма). Ово је било и остало могуће јер, као што је већ речено, заправо и не постоји неко оригинално „вјерују“ фашизма.

(3) За разлику од либерализма и социјализма/комунизма који имају мање-више кохерентне „погледе на свет“ и који се не мењају толико од једне до друге националне

ком Немачком, све до последњег момента – јуна 1940. год. када је Мусолини званично објавио рат Британији и њеним савезницима.

²⁶ Са почетком II светског рата или непосредно пре, многе државе у Европи већ су имале одлике режиме који су наликовали на фашистичке диктатуре: пре свих чланице војног пакта са Немачком – Мађарска и Румунија, а после Немачког војног напредовања у Европи и на Блиском истоку 1939-41. год. то је важило и за „аутномна подручја“ девастираних држава као што су Француска (режим генерала Петена у Вишијевском делу Француске; тиранија усташа и њиховог вође Анте Павелића у новоствореној НДХ на рушевинама Краљевине Југославије, квислиншки режими у Норвешкој, окупираним деловима СССР-а, Мађарској, Бугарској и Албанији и др.

или културне средине, фашизам је свагда био и остао пре свега „практична ствар“, више резултата укрштања специфичних локалних околности и екстремног артикулисања „националних интереса“, а мање или никако доследна реализација неког јединственог учења. Утолико је фашизам најчешће политичка рационализација и мешавина локалних митова о величини, пореклу и изврсности расе или нације – све то додатно „помешано“ са доктрином о онемогућавању „јеврејске“, „комунистичке“ или неке друге „плутократске“ завере која спречава нацију и/или расу да оствари своја „повесна права“, „иторијску мисао“ и сл. Наравно, уз спречавање „завере“ обавезно иде и континуирани терор посвећен кажњавању националних издајника, ко год то тренутно био (домаћи „буржуји“ или комунисти, припадници неке мањинске националне или етничке групе итд). Као оправдање за деспотију служи одговарајуће дизајнирана прича о националној солидарности, крви и тлу, великом колективном циљу и жртви која нема цену. Утолико овде, у разумевању фашизма, и није могуће извести ону већ коришћену аналогију о изворном, институционалном и народном – популарном прерађивању неке идеологије. Уместо тог методолошког поступка, указаћемо само на неке основне карактеристике два основна облика фашизма – онако како су се они историјски развијали у политичком животу Италије и Немачке током прве половине XX века (1919-1945). Њихова идеолошка претеча, тзв. *Француска акција*, иако изразито ксенофобичан политички покрет, није успео да постане званична државна сила.²⁷

Родоначелник и кум фашизма био је „Велики вођа“, Дуче – Бенито Мусолини, по професији – новинар, образовању – германиста, политичком опредељењу – ле-

²⁷ Више о томе вид. Ернст Нолте: *Фашизам у својој епохи (Француска акција, италијански фашизам, национал-социјализам)*, Прогреса, Београд 1990.

вичар (у првој фази политичке каријере),²⁸ добровољац у Великом рату. Он је у турбулентним околностима послератне Италије, земље која је била на страни победника у Великом рату, али је сама била поражена великим губицима у борби са Аустроугарском, створио нову врсту политичке организације засноване на строгој хијерархији и безпоговорној оданости челнику партије. Идеолошки програм партије био је једноставан: национализам у лику обнове Римског царства, потпуна власт у лику вође који је надређен свим државним телима, стална контрола свих видова живота друштва. Тако је реалполитика дневног преживљавања и псеудоестетског слављења „активног живота“ идеолошки било зановано на миту о „животној снази“ велике нације која се попут феникса рађа из пепела славне Империје.

У време свог тријумфа, средином 30-их година XX века, Дуче говори како фашизам није ништа друго до „организована, концентрисана, ауторитарна демократија на националистичкој бази“. Та ће се начелна дефиниција модификовати у зависности од локалних националних услова, но теза о првенству државног разлога над свим другим, односно идеја посвемашњем јачању једне партије и њеног вође који заједно симболизују и фактички

²⁸ У годинама пре свог диктаторског успона Мусолини је био међународно познат посленик социјалистичке мисли. Био је дугогодишњи уредник социјалистичких новина „Аванти!“ („Напред!“) и активни пропагандиста класне борбе и права радника. После Великог рата Мусолини постаје фашистички „Дуче“ (вођа), а ускоро и неприкосновени вођа нације и државе. Модерна политичка историја је препуна таквих и сличних примера партијског *salto mortale* или онога што се данас колоквијално у Србији назива политичким „прелетањем“ (из једне стране у другу; из једног идеолошког формата у други – њему асполутно супростављен). Занимљива и за професионалне политичаре поучна чињеница јесте то да су таква прелетања из једног идеолошког табора у други по правилу успешна, тј. „учинковита“ за непосредне актере – бар у прво време. Коначни исходи обично зависе од степена „издаје“ изворних полазишта.

представљају целокупни државно-друштвени живот, до данас ће остати сигурни показатељ фашистичких тенденција унутар неке савремене политичке заједнице.

Фашизам је напросто *идола̀трија државе*. Како је Мусолини то ефектно срочио у свом „Говору у миланској Скали“: „Све у држави, ништа против Државе, ништа изван Државе“ (1926. год). У познатој *Доктрини фашизма* (1932), Мусолини и његов пратилац до последњег даха, Ђовани Ђентиле (стрелан од стране партизана кад и Мусолини, 1945. год.), пишу да је држава „права стварност појединца“, „највиши и најмоћнији облик особности“, док „изван државе не постоји никаква људска или духовна вредност“. Исто тако, држава се не може ограничити на пуку улогу чувара реда, као што је то хтео либерализам, она није пуки механизам којег ограничава сфера тзв. индивидуалних слобода. Она је облик, унутрашње мерило и дисциплина свака личности; она прожима и вољу и ум...“, држава је „душа у души“.

Мусолини је у фашизму видео све оно што је недостајало грађанској либералној демократији. Тако је тврдио како је демократија народном животу одузела „стил“, тј. „линију понашања, боје, моћи сликовитог, неочекиваног, мистичног, укратко све оно што је важно за душу маса“. Та се тежња за тотализацијом једног квазихеројског и псеудонационалног погледа на свет појављује као феномен који одвећ наликује свом основном непријатељу, а стварном брату близанцу – бољшевизму. Фашистичка преокупираност колективистичком социјализму није необична с обзиром да обоје припадају сличној матрици: за фашизам је основ антикомунизам и вера у рат, као природног стања сталних искушења и „челичења“ оних који су достојни вође; за социјализам основа је вера у једнакост која надомешћује отуђени свет експлоатисаних и експлоататора, вођени непогрешивом партијом и њеним вођством

који познају законе историјског развоја. У оба случаја колективизам и вера у партију истине приказују се као спас од пошасте либералног индивидуализма и његове наводно „бескрвне државе“.

Индикативна је чињеница да на социјалном плану Мусолини никада није сасвим напустио некадашњи социјалистички “поглед на свет“. Фашистички корпоративизам захтевао је од радника да сви улазе у „законски признате“, тј. фашистичке синдикате који су једини имали право да склапају колективне уговоре и још су при том били обавезни за све раднике. С друге стране, послодавци су такође били у обавези спрам партије-државе и њихов положај уопште није могао бити сасвим независан. Када је немачком интервенцијом у току Другог светског рата у северној Италији била створена фашистичка република), Мусолини је инсистирао на „држави произвођача“ у којој нико ко не ради нема политичка права, али зато сви који раде морају бити укључени у политику. Нова Италијанска социјална република (*Repubblica Sociale Italiana*, 1943-45), према речима самог Дучеа, биће „република италијанских радника и већ је почела са одлучним спровођењем свих оних постулата који су пуних четрдесет година исписани на заставама социјалистичког покрета“! Овај наизглед невероватни преокрет и није толико невероватан ако се зна да фашизам без комунизма/социјализма вероватно и не би био могућ. Оног часа када је наилазио на премоћног непријатеља, фашизам је био спреман да одустане од борбе и самослављења, те се приклањао непријатељу (комунизму у италијанском, а либерализму у немачком случају) чија га је својевремена слабост фактички и створила. Утолико су онда национални и/или либерални конзервативци унутар фашизма поново постојали само националисти са већим или мањим амбицијама за демократским легитимитетом, док су кла-

сични фашистички „револуционари“ стицајем околности, тј. захваљујући немачким окупацијама, постојали уистину а-национални – опредељујући се за немушту „светску револуцију“, „нови светски поредак“ и остале фантазме модерне политике.²⁹

Нацизам: раса и рат

Речени фантазми нигде нису експлицитно и тако убојито присутни као у немачкој варијанти фашизма. Спој класичног конзервативног немачког национализма (увек на ивици расизма)³⁰ са револуционарним педусодосоцијалистичким тежњама, изнедрио је најчуднију модерну идеологију у виду тзв. националсоцијализма, познатијег као „нацизам“. Његови предводник, Адолф Хитлер – аустријски неуспешни уметник, каплар у Првом светском рату одликован за храброст, политичар без икаквог солиднијег образовања – са мутним погледом на свет створеном на рушевинама Хабсбуршког царства и на маргинама Вајмарске републике, знао је да покрене онај контроверзни „немачки дух“ и то у најгорем могућем правцу фаталног саморазарања кроз уништење читаве Европе али и не само ње.

(1) Општа места нацистичке идеологије показују се као нека врста синтезе фанатичног борбеног наци-

²⁹ Као што је познато, нацистичка Немачка је током II светског рата упорно ширила пропаганду о стварању Новог европског, а доцније и Новог светског поретка. Дословно исту терминологију ће употребљавати 50 година касније неолибералистичка идеологија различитих државних управа и партијских елита у САД, иако се по природи ствари налази на директно супротним идеолошким позицијама него што је то (био?) фашизам/нацизам.

³⁰ Посебан полет је добио у социјалном дарвинизму касног XIX и раног XX века (Гумплович, Гообино, Х. С. Чемберлен и др). који је био одраз колонијалног схватања других култура од стране (тада) доминатног Запада .

онализма Француске акције и запенушаних самохвалисања псеудохеројства италијанских фашиста. Мање продуховљен у односу на оба фашистичка тabora, немачки нацизам се показао у предности у ефикасности с обзиром да се темељио у пословичној прецизности немачког духа. Једноставне и готово потпуно примитивне интерпретације „расне политике“, антисемитизма, „животног простора“ и „радости смрти“, захваљујући историјским приликама и властитој беспрекорној организованости, успеле су да покрену најбројнији европски народ у правцу наводног „самопоштовања“ које се најзад претворило у најстрашнији и најпогубнији исход – како по њих саме, тако претходно и за све друге европске и изван-европске народе.

Националсоцијализам се темељио на неколико у основи веома простих идеолошких фраза о братству, јединству и народном заједништву. Они се могу и морају остварити тако што ће се најпре онемогућити, прецизније „истребити“ највећи светски непријатељ природе који својим хуманистичким фразама заводи наивне народе и расе. Реч је, наравно, о Јеврејима. За Хитлера и његове следбенике Јевреји су криви за капитализам и индустријализацију који искорењују немачког сељака и ратника; одговорни су за слободну трговину и стварање грађанства, за модерну уметност и постојање бескичмених интелектуалаца, за сулуду еманципацију жена и тако редом... Да би се ова светска болест превладала, потребно је остварити безуслован, апсолутан суверенитет за немачки народ, односно немачку државу, тј. „царство“ (Рајх). Она пак, да би „преживела“, мора да се шири, тј. мора да обезбеди већи „животни простор“. Најзад, да би се тај простор освојио, нужно је водити, не један – већ мноштво ратова јер су они, како каже Хитлер, „најјачи и најкласичнији израз живота“. Утолико стварање сањаног „хиљадугодишњег немачког Рајха“ не

би било коначно стање некаквог „беживотног мира“ или сл., већ би значило Нови светски поредак, неку врсту сталног ратног стања у коме би немачки, „расно чист“ народ, најбруталнијим могућим средствима држао у покорности све друге народе „слабије крви“.³¹

Међутим, нису Немци као *нација* предодређени да владају светом, већ само Немци као „*чиста раса*“. То значи само они међу Немцима којима њихова нордијска крв омогућује да владају без предрасуда које је „јеврејски хуманизам“ унео у немачки и све друге европске народе. За Хитлера ту су ствари јасне: рат је природно стање, а у природи побеђује увек само онај ко је јачи – ту милости нема и не сме да буде. Поносни Немци чисте расе биће у стању да баш као и Спартанци – Хитлеров велики узор – владају над масом обесправљених чије расне способности најдаље допиру до нивоа задовољних слуга.

Ово кошмарно, па опет доследно и безмало „систематско учење“ Хитлера и његових следбеника, значило је у ствари потирање, односно уништење сваког другог „погледа на свет“, дакле и саме Модерне. Према нацизму, у свакој другој идеологији (од либерализма до комунизма, укључујући ту и традиционалне религије!) налазе се отровне клице способне да инфицирају и најзад усмрте здраво ткиво немачке расе. У којој су мери Хитлерови националсоцијалисти имали непријатељски став дословно

³¹ Занимљиво је да сам Мусолини 1934. године о немачком националсоцијализму пише следеће: „Стопроцентни расизам. Против свега и против свих: јуче против хришћанске цивилизације, данас против латинске цивилизације, сутра можда против цивилизације целог света... опијен жудњом да ратује“. Речени опрез, ако не и цинизам у односу на нацизам, за који тврди да је „најрадикалнији облик германизма“, није спречио Мусолинија да након посете Хитлеру развија нове тезе извучене из класичног шињела антисемитизма. Опијеност властитом величином и стална помодна тежња да се буде „у току“, нагнали су Мусолинија у последњи европски колонијални рат (Етиопија, 1935).

спрам свих модерних идеологија, довољно јасно показују речи једног од главних помагача великог Фирера – Хајнриха Химлера, који у „унутрашње“ противнике Вође и партије, убраја како све комунисте, масоне и демократе, тако исто и искрене хришћанске вернике, па чак и све домаће националисте!(?!). Најрадикалнији нацисти у нацији виде тек „склоп раса различитог порекла“, па је отуда чак и сама немачка нација само пуки основ из кога тек ваља про-сијавати стварне расне представнике – истинске надљуде способне и спремне да владају светом.

(2) Настао као немачки одговор на претњу болшевиизма, дуго времена на различите потпомаган или бар толерисан од стране званичних државних органа као и крупног капитала који је у националсоцијализму видео мање зло у односу на комунизам, немачки фашизам се са подједнаким презиром односио како према класичним конзервативним идеологијама (из којих је заправо и настао), тако исто и спрам тада актуелне немачке „државе“ која је у свом наводном јеврејском облику била осуђена на пропаст. Почев од говора пред неколицином људи у Минхенским пивницима, преко првих масовних митинга, па све до легалног преузимања власти преко парламентарних избора (1933), Хитлер је непрестано тежио остварењу свог инфантилног сна: оздравити и оснажити немачку расу, сачувати и даље развити њен метафизички „дух“. Међутим, тај се сан могао остварити само најнасилнијим и најбруталнијим средствима икада виђеним у људској историји. Обећавајући препород и вечни живот немачке расе, подржаван у једном тренутку од огромне већине немачког народа, Хитлер ће исти повести у крвави кошмар и истинску трагедију за људе широм света. Његова партија новог – масовног типа која у почетку окупља демобилисане војнике, трговачке по-

моћнике и радикално конзервативне интелектуалце, а убрзо и до јуче аполитичне грађане уплашене комунизмом, обећавала је Немцима нови и уједно највећи „Трећи Рајх“,³² а довела их је на праг егзистенцијалне издржљивости.

Најзад, немачки Фирер је показао да на сличан начин презири властити народ (у који се иначе непрестано клео), исто онако као што је то чинио и његов велики узор Мусолини. Овај последњи је за свој „обожавани италијански народ“ знао говорити како „Њега треба од јутра до вечери држати у оштрој дисциплини и униформи, и потребни су му удари, удари, удари!“ . Хитлер је пак на крају рата, према записима његових сарадника, говорио како га Немци „не заслужују“ и да је „источни народ“ како је он говорио за Словене – очито јачи. Исто тако, узоре за истинско расно немачко живљење Хитлер је проналазио више код других народа, но што су то били сами Немци. Тако је историјски

³² Први Рајх, често називан и као „Свето Римско Царство“, јесте средњовековни лабави савез више стотина аутономних политичких заједница насталих на рушевинама Западног Римског царства. Политичка праоснова Царства било је крунисање Карла Великог за „Цара Римљана“ (800. год.), а назив „свето“ потиче из доба Фридриха Барбаросе и његових настојања у XII веку да подјарми и сам Рим, као центар „хришћанског света“. Царство је званично потрајало од 962. до 1806. год., када га укида Наполеон Бонапарта. Премда никада није функционисало као јединствена политичка заједница, Царство је важило за „немачко“ с обзиром да је већином обухватало територије са различитим варијантама немачког језика (италијански и други делови су били стално променљивог састава), док је „свето“ било захваљујући великом утицају папе на начин организовања и функционисања Царства. Самопроглашено Немачко Царство или „Други Рајх“ је била уједињена Немачка, као национална држава, под вођством Пруске, настала после победе над Француском (1871. год.). Након пораза у Великом рату Други Рајх постаје Немачка („Вајмарска“) Република и она је потрајала до Хитлеровог легалног доласка на власт (1933. год.). Нацисти својој новој („тоталној“) држави убрзо дају званични назив „Немачки Рајх“ (незванично „Велика Немачка“ и „Трећи Рајх“), а током рата (1943. год.) – „Велики Немачки Рајх“.

идеал за нацисте била античка Спарта – по Хитлеровим речима, „Најраснија држава у историји“. Поред тога, блиски су му били чак и Енглези чија „ароганција и дрскост морају постати предмет дивљења и узор за стварно расно понашање“. Исто важи и за Јапанце чиј се култ хероја такође може следити. Чак је, на посредан начин, Хитлеру импоновала и наводна „расна затвореност“ Јевреја чија је виталност била застрашујућа, па тако и опаснија по опстанак немачке расе.

На тим примерима се можда понајбоље може видети како велика заклињања у светост циљева „еманципације“ или „препорода“ своје нације или расе, по неписаном правилу завршавају у исмевању и проклињању исте од стране њених самопрокламованих, легалних и нелегалних свемогућих партијских вођа. Велике вође фашизма/нацизма нису биле спремне а ни способне да за властита изневерена очекивања окриве себе и своје поступке, већ су лаконски закључивали како нешто није у реду са њиховим основним материјалом: националним масама. Оне су пак свагда биле и остале подложне различитим манипулацијама – увек у страху од несигурности и бризи да им „оно што долази“ (или пак „одлази“) директно ради о глави. И били су у праву.

(3) Не постоји.³³

* * *

Модерна епоха је „маса“ непосредно укључила у политику – а разнолики учинци тог демократизацијског процеса још увек нам нису сасвим докучиви. Како год, према либералним идеолозима, фашизам и комунизам су браћа близанци који су на манипулаторни начин ан-

³³ Хитлерова биографија „Моја борба“, као збир општих предрасуда свог времена и личних политичких фантазија, упркос великој пропаганди, никада није постала „изворно учење“ на које би се позивале нове генерације нациста. Упор. критичко издање: *Мајн кампф Адолфа Хитлера данас* (ур. Р. Смиљанић), АИЗ Досије, Београд 1990.

гажовали милионе људи ради опскурних циљева – диктатуре и тираније. Критичари са левице на сличан начин говоре о либерализму чији су стварни економски, социјални и политички учинци (незапосленост, драматичне социјалне разлике; аутократски међународни систем и др) често или по правилу у раскораку спрам прокламованих идеала личне аутономије, људских права и слобода. Служећи се „отпацима“ наведених мега-идеолошких пројеката модерног доба, у њиховој сенци развијали су се мешовити идеолошки пројекти које је, с релативним изузетком социјаледемократије, готово немогуће јасно међусобно разлучити, поготово не на пољу теорија и/или „погледа на свет“.³⁴ Стварне разлике између њих постоје на феноменолошком – манифестационом (емпријском) плану и оне су предмет конкретних истраживања из домена социологије политике. На који начин ће се модерне идеологије трансформисати у овом нашем „постмодерном“ и/или „постидну-стријском“ времену“, тек остаје да се види. О томе још увек више само наслућујемо но што заиста знамо.

³⁴ Почевши од камелонског конзервативизма, преко „фундаменталистичких“ и „екстремистичких“ идеологија, па све до данас популарног и исто толико нејасног „популизма“.

Prof. Vladimir N. Cvetković, PhD
University of Belgrade
Faculty of Security Studies

POLITICAL IDEOLOGIES AS
A SECULAR RELIGIONS
(SOCIAL CONTEXT AND ORIGINAL LEARNING)

Summary

Political ideologies in *Modern* Period have the status and function that religion had in the pre-modern world - especially the one that developed in the sign of monotheistic religions. In order to better understand the power that political ideologies have gained during modernity, we will point out the basic features of the three main ideological modes that have been marked over the past two centuries (liberalism, communism / socialism, fascism / Nazism). The overview of the major world religions constituting the political space and our transient "post-age" (postmetaphysical, postmodern, post-industrial, post-information, etc.), is given on the basis of the structural matrix of classical monotheistic religions in which the "original learning" of the founder differs from his institutional use and eclectic "folk" practices.

Key words: religion, ideology, liberalism, communism, fascism, *Modern Period*.